
P r i k a z i i o s v r t i

ZLA KOB STOLJEĆA (O KOMUNIZMU, NACIZMU I JEDINSTVENOSTI SHOE)

Alain Besançon, *Le malheur du siècle*, Fayard, Paris 1998.

Kronika dvadesetog stoljeća koje polako otkucava svoje posljednje tjedne, ne može zaobići dvije ideologije koje su obilježile proteklih stotinu godina: komunizam i fašizam. I jedna i druga obećavaju imanentno ostvarenje idealnog društva i time zadiru u područje koje je u pravilu bilo namijenjeno religiji i životu poslije smrti. Na putu ostvarenja svojih zamisli obje uklanjaju zloćudni princip koji se pojavljuje (ili biva prepoznat) kao prepreka. Krajnji ishod djelomice nam je poznat: fašizam je, u obliku nacional-socijalističke ideologije u Njemačkoj, postao pojam za tragediju 20. stoljeća. O uzrocima i posljedicama toga zla raspravlja se i dandanas, možda i s većom pozornošću i revnošću negoli neposredno nakon II. svjetskog rata, kada su otkriveni razmjeri počinjenog užasa. Nova knjiga Alaina Besançona *Zla kob stoljeća* potaknuta je voljom da se u svjetlu iskustva suvremene zapadne civilizacije razotkrije priroda i podrijetlo totalitarne misli koja je, obećavajući raj na zemlji, od 20. stoljeća napravila sinonim za užas, ali i željom da novom tisućljeću ostavimo u naslijeđe jasnu dijagnozu tragičnih pogrešaka našeg vremena. Konačni rezultat nije samo bilanca proteklog stoljeća nego za sobom povlači duhovnu ostavštinu dvije tisuće godina europske povijesti i kršćanske civilizacije koji se u našem stoljeću sažimaju.

Razlike između dviju totalitarnih misli koje su obilježile ovo stoljeće, poručuje Besançon, manje su od sličnosti koje ih obilježavaju. Nacizam je okrenut sam sebi, nastoji uzdignuti na povijesni pijedestal arhetipsku rasu, isključujući (ako treba i uništavajući) ostale, nosi u sebi dozu povijesnog fatalizma i estetike romantizma

(što objašnjava sadistički intenzitet njegova postojanja, ali i kratkotrajnost). Komunistički nasuprot tome, sanja o univerzalnosti i temelji se na vjekovnim snovima o jednakosti i pravdi za sve, ali je u ime budućnosti i plemenitog ideala spreman žrtvovati ne samo prošlost nego i sadašnjost. "Univerzalizam, koji je, prije preuzimanja vlasti, velika prednost komunizma nad nacističkom ekskluzivnošću, jednom kada komunizam preuzme vlast, postaje opća prijetnja pred kojom nisu sigurni ni buržoazija, ni seljaštvo, ni inteligencija, a napokon ni sam proletarijat." U prilog takvoj tvrdnji autor priziva *Crnu knjigu komunizma*, koja je izdana 1997. i čiji je odjek još uvijek prisutan u izlozima pariških knjižara. I Besançonova knjiga je jedan od odgovora na istu problematiku koja je uzburkala i podijelila povjesničare diljem Francuske i Europe. Broj žrtava koje se u *Crnoj knjizi* pripisuju totalitarnim režimima komunističkog predznaka diljem svijeta kreće se između 85 i 100 milijuna ljudi, a da nitko te brojke nije na ozbiljan način doveo u pitanje, tvrdi Besançon. Paradoksalno, neki se povjesničari čak i ne trude osporiti istinitost brojaka ili monstruoznost zločina, ali optužuju autore za pokušaj relativiziranja nacističkih zločina, kao da, govoreći o jednome, umanjujemo strahotu drugog zločina. Besançon navodi jedan primjer: "U javnim diskusijama koje su uslijedile nakon objavljivanja *Crne knjige* jedan kolumnist *L'Humanité*a (franc. Dnevnik komunističke orijentacije, op. Autora) na televiziji je izjavio da 85 milijuna mrtvih ni na koji način ne potamnjuje ideal komunizma. Ove su žrtve posljedica žalosnog zastranjenja. Poslije Aushwitza, nastavio je, nemoguće je i dalje biti nacist; ali nakon sovjetskih logora, mi i dalje možemo ostati komunisti. Taj čovjek ... nije spoznao da je ideal komunizma u tolikoj mjeri pervertirao princip stvarnosti, kao i svaki drugi moralni princip, da se je doista pokazao sposobnim nadživjeti 85 milijuna leševa."

Kako to, dakle, da se danas povijesno sjećanje ne odnosi spram njih na isti način? "Nacizam, premda je politički nestao prije pola stoljeća i dalje je, sasvim opravdano, predmet osude i vrijeme taj osjećaj nije umanjilo. Nasuprot tome, komunizam, premda tek nedavno uklonjen s vlasti, kao da uživa određenu amneziju i amnestiju koje imaju gotovo jednodušnu podršku, ne samo njegovih sljedbenika, jer takvih još ima, nego i njegovih najodlučnijih protivnika, pa čak i samih njegovih žrtava." Nije stoga čudno što autor posebnu pozornost posvećuje upravo analizi komunizma, velikim dijelom i zato što je i sam dobar poznavatelj sovjetskog režima, o kojem je u proteklih dvadesetak godina objavio desetak naslova. Ni u jednome trenutku ne ublažavajući osudu nacizma, autor nastoji pokazati u kojoj mjeri znamo više o zločinima jednoga

od dvojice jednako krvoločnih blizanaca. Naravno, pritom moramo odrediti zajedničku polazišnu točku, ako vjerujemo da je smrt jednog čovjeka manje vrijedna ili vrijednija od smrti drugoga, onda sami sebi zatvaramo vrata istine. Žrtva je žrtva, tvrdi autor, bilo da je umorena plinom u jednom koncentracijskom logoru, bilo da je prepuštena smrti od gladi u drugome. Ako se slažemo u pogledu ovoga osnovnog uvjeta za osudu zločina, tada brojke žrtava koje se pripisuju komunizmu i koje daleko nadmašuju one koje su posljedica nacizma izazivaju čuđenje.

Odakle toliki nesrazmjer sjećanja i zaborava! Je li dovoljno potražiti odgovor u neznanju? Tko se sjeća (tko uopće zna) da je tijekom namjerno izazvane gladi u doba staljinističkog terora u Ukrajini pomrlo, prema procjenama, između 3 i 5 milijuna ljudi? Malo njih, ako je suditi prema istraživanjima koje je proveo sam autor. Naime, istraživanje jednih francuskih dnevnih novina pokazuje da je tijekom proteklog desetljeća tema nacističkog zločina spominjana i obrađivana nekoliko stotina puta, dok se staljinistički teror ili gulazi mogu prebrojiti prstima jedne ruke. Glad u Ukrajini i milijuni žrtava koje je odnijela uopće se ne spominju. Nije li to ista ona amnezija koja je tijekom pedesetih godina pratila sovjetsku agresiju u Mađarskoj i postojanje tada već poznatih radnih logora u Sibiru? Za Francuske revolucije, kada je revolucionarna vojska masakrirala stanovništvo pokrajine Vendeje, odano kralju, jedan je strastveni revolucionar (Carriere) zapisao: "Zbog načela ljudskosti čistim zemlju od slobode ovih čudovišta." Hoćemo li zbog plemenitih ideala dopustiti takva "zastranjenja", hoćemo li ih opravdati kao evolucijski korak u postizanju konačnog blagostanja?

Obećanje sreće za sve na ovome svijetu, prema riječima jednoga drugog suvremenog mislioca, opasna je utopija: "Osobno i kao kršćanin, uvjeren sam da nikad neće postojati raj na zemlji, već da će sva patnja, nejednakosti i zlo prestati jednog dana s one strane vremena. (...) Nasuprot tome, vidimo do kojih užasa mogu dovesti utopije, vjerske ili ateističke prirode - kao što je marksizam - kada na volontaristički način pokušavaju ostvariti savršen svijet na zemlji..."¹ Dvije totalitarne ideologije najbližnije su upravo u onom dijelu koji zadire u područje metafizičkog. Budući da onaj koji puno obećava u pravilu još više traži, tako i komunizam i nacizam sebi prije ili kasnije pripisuju vrhunski prerogativ božanskog autoriteta: određivati pravo na život ili smrt (uklanjanje nepoćudnih "elemenata" boljševizam pritom predstavlja kao eutanaziju na smrt osuđenog

¹ Jean Delumeau, *L'Apocalypse revisitée*, u: Entretiens sur la fin des temps, Fayard, Paris, 1998.

bolesnika, nacizam kao odstranjivanje zaraženih kliconoša). To je, u krajnju ruku, konačna posljedica pseudoznanstvenog pedigrea koji za sebe svojataju, a koji nastaje u praznini duhovnog prostora iz kojeg je evakuirana vjerska misao. Tako se marksizam-lenjinizam smatrao "nasljednikom tradicije koja seže sve do Heraklita i Demokrita i umišljao da potječe od Lukrecija, preko prosvjetiteljstva i Hegela zahvaćajući cijeli znanstveni pokret. Nacizam je nalazio reference u grčkoj tragediji, Herderu, Novalisu, jednom drugom dijelu Hegelova učenja, Nietzscheu i naravno, legitimirao se znanstvenim pokretom od Darwina naovamo." Ni jednom, ni drugom ne treba vjerovati, upozorava Besançon. Ova intelektualna genealogija obična je iluzija, dimna zavjesa, koja u sebi nosi opasnost od kompromitacije izvora na koji se pozivaju. "Povjerovati kako u njima žive neke od ovih dubokih i vrijednih ideja znači izići im u susret, jer se i jedna i druga ideologija pozivaju na to nasljedstvo."

Nemogućnost da shvate korijene zla koje ih je zadesilo, neke od najboljih umova koji su svjedočili ovim događajima (Mandelstaim, Bulgakov, Akmatova, Rausching, Soljženicin) natjerala je da imenuju uzrok svega: đavao! "Ne spomenuti ime ovoga bića značilo bi ne saslušati pažljivo sva ta svjedočenja, imajući pritom na umu suzdržanost koju moramo zadržati glede tajnovitog središta koje su na taj način imenovali i čiju su blizinu spoznali kroz vlastito iskustvo." Stoga je važno analizirati odnos obje ideologije prema vjeri, i poglavito, kršćanstvu, čemu Besançon u svojoj knjizi poklanja osobitu pozornost. Budući da i komunizam i nacizam niječu naslijeđenu etiku i stvaraju novu (*Non Domnio sed nobis!*), komunizam univerzalnu, nacizam ekskluzivnu, naravno da su i jedan i drugi morali prije svega odbaciti poruku kršćanstva. "Nacizam je mrzio Boga Abrahamova; komunizam svakog boga, a naročito tog Boga ... Progoni vjere nisu bili povremeni, nego stalni. Nisu donosili nikakvu političku korist, naprotiv, izazivali bi brojne neprilike, ali su ipak bili prisutni sve do samoga kraja." Himmler se u svojim partijskim govorima obara na kršćanstvo kao najgore zlo, Starom i Novom zavjetu suprotstavljajući zakone novog izabranog naroda. Autor ovakvo neprijateljstvo izvodi među ostalim, iz one iste borbe koju je kršćanstvo tijekom prvih stoljeća vodilo protiv heretičkih pokreta (npr. gnosticizam, marcionizam, milenarizam), čijim utrtim stazama su, a da toga nisu bili svjesni, kročili i Himmler i brojni drugi zagovornici "novih" rješenja tijekom proteklog stoljeća. "Prvobitni kršćanski milenarizam vjerovao je da će se Krist pobjedonosno vratiti na zemlju kako bi vladao tisuću godina zajedno s uskrsnutim pravednicima. Ta je doktrina u XX. stoljeću doživjela svjetovne derivacije kada se je mesijanistička ideja pomiješala s najekstremnijim oblicima

nacionalizma: njemački narod i ruski narod odjednom su postali nositeljima nade u konačno oslobođenje ljudske povijesti.”

Zanimljivo je uspostaviti vezu između odnosa prema religiji, posebice kršćanstvu i nedavne polemike koju je u međunarodnim medijima izazvala beatifikacija kardinala Stepinca. Nakon što su mediji u Francuskoj na već poznat način popratili kardinalovu beatifikaciju, svojim odgovorom u *Le Mondeu* javio se tko drugi nego Alain Finkielkraut, prozivajući medijske dušebrižnike zbog hipokrizije kojom se danas bave pitanjem židovskih žrtava, a da ih uistinu ne zanima njihova sudbina ili prava istina. Alain Besançon i ovdje nudi mogući ključ za tumačenje paranoične ostavštine našeg stoljeća, koja, ako je suditi prema pisanju Slobodana Šnajdera o istoj temi, ima velike šanse preživjeti i u iduće tisućljeće: “Znak loše savjesti Zapada je u tome što uvijek traži izvor zla u svojim njedrima. Samo je lokalizacija zla ta koja se mijenja: jedanput je to apartheid u Južnoj Africi, drugi put su to SAD u vrijeme vijetnamskog rata. Nacistička Njemačka je njihov stalan izvor. I Rusija i Kina i Koreja bile su shvaćane kao nešto daleko, nešto od čega možemo odvratiti oči. Povremen osjećaj grižnje savjesti koji prati ovaj zaborav nadoknađivan je budnošću i upornom usredotočenošću na sve što ima vezu s nacizmom, npr. Vichy (marionetska francuska vlada generala Petaina, op. autora) ili pak perverzne ideje iz nekih izvora europske ekstremne desnice.” Ne treba, dakle, čuditi što i u hrvatskoj povijesti ti isti kritičari nalaze bezbroj razloga za uzbunu.

Nacizam je prepoznat, pobijeđen, izveden na optuženičku klupu i još uvijek je cilj svakodnevnih osuda. No, nacizam je poput kratke noćne more u usporedbi sa sedamdeset godina prakse komunističke ideologije. Stanovništvo u režimu takvog trajanja gubi intelektualne i moralne orijentire, biva zaglupljeno neznanjem (“Ne može se ostati inteligentan pod ideologijom!”), dezinformacijom, poplavom krivog rasuđivanja. “Na kraju dolaze očaj i samoprijezir. Jedino što ljudima preostaje su specifična zadovoljstva koje pruža takav režim: neodgovornost, lijenost, vegetativna pasivnost.” Nesposobnost razlučivanja između komunizma i općeg moralnog ideala dovodi do vjerovanja u najnotornije laži koje nameće sistem i posve izokrenutih percepcija, pa se tako i krvnicima iz vlastitih redova pridaju epiteti tradicionalnih neprijatelja izvana. U kategoriju takvih iskrivljenih predodžbi o kojima govori Besançon dobro se uklapa ne tako davna epizoda s beogradskih ulica gdje studenti, protestirajući protiv Miloševića, u lice kordona režimske policije skandiraju “ustaše! ustaše!”

Možda je osnovna vrijednost knjige u tome što u ovim analizama prepoznamo i korijene onih pojava u današnjoj Hrvatskoj koje moral osuđuje, ali ih razum često ne zna ispravno razlučiti. Način na

koji "korijeni" tog zla ostaju skriveni od razuma, način na koji ih se predstavlja i vrlo često, namjerno iskrivljuje, u svjetlu ove knjige odaju naslijeđe drugoga od dva totalitarna režima o kojima je riječ. Njegove tajne nismo još u potpunosti upoznali, tako da on i danas, više od nekakvog pseudonacizma, iza čijeg imena neće stati niti jedna iole ozbiljna politička snaga (što ne znači i da treba zatvoriti oči pred takvom opasnošću), utječe na našu političku svakodnevicu i snosi velik dio odgovornosti za prilike u Hrvatskoj, kao uostalom i u drugim europskim zemljama koje su se tek nedavno oslobodile diktata jednoulja. Jedna od poteškoća ovoga prijelaznog razdoblja, međutim, leži u činjenici da se tijekom proteklog desetljeća gotovo cijela Europa odlučila za vlade "lijevog" predznaka. A jedan od najvećih uspjeha sovjetskog režima, tvrdi Besançon, jest to što je uspio nametnuti svoju vlastitu klasifikaciju suvremenih političkih pokreta i ideološku podjelu po svome ukusu: "Tako je u komunističkoj klasifikaciji nacizam dospio u desnu političku hemisferu, na koju od tada baca svoje mračno svjetlo. Nacizam je postao apsolutna desnica, a sovjetizam apsolutna ljevica." Ideal generacije koja je danas pozvana odlučivati o sudbini svijeta (počevši od vodećih političara Zapada), a koja se kalila u događajima '68., ostao je trajno obilježen takvim razmišljanjem, kojemu su likovi poput Che Guevare dali potrebnu dozu romantizma i osigurali mu medijsku privlačnost.

Napokon, možda tajna XX. stoljeća i njegove ostavštine leži u grobovima i odnosu prema žrtvama obaju totalitarnih režima. Ako povijest i čovječanstvo trebaju Židovima odati priznanje što pobožno čuvaju arhive holokausta i uspomenu na svoje žrtve, enigma su oni narodi koji su zaboravili svoje mrtve. Koliko li je samoobmana još uvijek prisutna u svijetu u kojem živimo i koliko je u takvom okruženju teško graditi čvrste temelje suverene države slobodnih pojedinaca! Ljudski životi i danas su žrtve političkih ambicija i predrasuda moćnih, kao što je to bio slučaj u Münchenu 1938., kada su zapadne demokracije dale Hitleru zeleno svjetlo za sve kasnije zločine. Kako drukčije tumačiti odluke suda za ratne zločine u Haagu (gdje zločinac koji priznaje desetke ubojstava biva osuđen na pet godina zatvora) ili srdačno rukovanje političara s osvjedočenim zločincima (Boutros Boutros Gali s nedavno uhićenim vođama Crvenih Khmera, prilikom posjeta Kambodži). Nisu li sve to dokazi prezira prema mrtvima koji nas se ne tiču?

Dino Milinović